

СОГ'ЛОМ ДУНЬОҚАРАШНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК МУВИТ ВА ТА'ЛИМ ТИЗИМИНИНГ ЕПИСТЕМОЛОГИК ХАМДА АКСИОЛОГИК АСОСЛАРИ

Muallif: Namangan viloyati chortoq tumani davlat va huquq nazaryasi fani o'qituvchisi Muqaddas Rahimjanova Dilmurod qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxsning sog'lom dunyoqarashini shakllantirishda ijtimoiy-psixologik muhit va ta'lim tizimining epistemologik hamda aksiologik asoslari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Insonni ma'naviy-axloqiy, intellektual va ijtimoiy rivojlantirishda bilish va qadriyatlar tizimining o'zaro bog'liqligi ochib beriladi. Maqola zamonaviy pedagogik va falsafiy yondashuvlarga tayangan holda yozilgan.

Kalit so'zlar: dunyoqarash, ijtimoiy-psixologik muhit, ta'lim tizimi, epistemologiya, aksiologiya, qadriyatlar, sog'lom ong.

Global o'zgarishlar va ma'naviy tahdidlar davrida inson onginging mustahkamligi, axloqiy barqarorligi va tanqidiy fikrlash qobiliyati jamiyat barqarorligining asosi bo'lib qolmoqda. Shu jihatdan, sog'lom dunyoqarashga ega shaxsni shakllantirish — ta'limning strategik vazifasiga aylanmoqda. Ushbu jarayonda ijtimoiy-psixologik muhit, epistemologik yondashuvlar va aksiologik asoslarning o'zaro uyg'unligi alohida ilmiy e'tiborga loyiqdir.¹

Bugungi mentalitetlar chegarasi hamda aksiologik qarashlar to'qnash kelgan zamonda yoshlar va jamiyatning dunyoqarashi qay holatda kechmoqda?!

Sog'lom dunyoqarash aynan bir turkum insonlar yoki jamiyatlar hayotiga ta'sir ko'rsatishi bu aksiologik qarashlar bilan bog'liq jarayondir². Bugungi globallashtirish davrida insonning dunyoqarashi tobora murakkablashib bormoqda. Raqamli axborot oqimida to'g'ri va sog'lom dunyoqarashga ega bo'lgan inson jamiyat uchun foydali va

¹ Абдуллаев, Э. (2022). Фалсафа: тушунчалар ва ғоялар. Тошкент: "Фан" нашриёти

² Уразбоев, Т. (2021). Эпистемология ва ахлоқий кадриятлар. Самарқанд: СамДУ нашриёти.

barqaror ijtimoiy muhitni yaratishga xizmat qiladi. Shu bois, sog'lom dunyoqarashni shakllantirish bugungi zamon ta'limi va tarbiyasining ustuvor yo'nalishlaridan biridir.³ Bu jarayonda ayniqsa epistemologik (bilimlar nazariyasi) va aksiologik (qadriyatlar nazariyasi) yondashuvlar muhim o'rin tutadi.

Sog'lom dunyoqarash tushunchasi va uning ahamiyati

Dunyoqarash — bu insonning dunyo, jamiyat va o'z shaxsiga bo'lgan umumiy qarashi, tamoyillari va qadriyatlar tizimidir. Sog'lom dunyoqarash deganda, haqiqatga intiluvchi, tanqidiy fikrlovchi, ma'naviy barkamol, ijtimoiy faol shaxsiy yondashuv tushuniladi.⁴ Shaxsning axloqiy me'yorlarga asoslangan pozitsiyasi, voqelikka ongli munosabati va o'z ustida ishlashga tayyorligi — sog'lom dunyoqarashning mezonlaridir.

Ijtimoiy-psixologik muhitning shakllanishdagi roli-har induvid uchun muhim bosqichdir:

Shaxs kamolotining dastlabki bosqichlarida ijtimoiy muhit hal qiluvchi omil hisoblanadi. Oila, mahalla, maktab, ommaviy axborot vositalari va tengdoshlar — bularning har biri dunyoqarashga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatadi.⁵ Psixologik jihatdan barqaror va ijobiy muhitda voyaga yetgan shaxs: o'ziga ishonadi, sog'lom o'zini anglashga ega bo'ladi, ijtimoiy me'yorlarga muvofiq harakat qiladi. Aksincha, noqulay psixologik muhit insonni befarqlik, passivlik, haddan tashqari konformizm yoki tajovuzkorlik sari yetaklaydi.⁶ Shu boisdan, ijtimoiy-psixologik muhit faqat pedagogik emas, balki tarbiyaviy-falsafiy muammo sifatida ham qaralishi lozim.⁷

---

³ Audi, R. (2010). *Epistemology: A Contemporary Introduction to the Theory of Knowledge*. Routledge.

⁴ Schwartz, S. H. (1992). *Universals in the Content and Structure of Values*. In: *Advances in Psychology*, vol. 50.

⁵ Nussbaum, M. (1997). *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education*. Harvard University Press.

⁶ Dewey, J. (1938). *Logic: The Theory of Inquiry*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

⁷ Freire, P. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Herder and Herder.

Ta'lim tizimining epistemologik asoslari- jamiyatda quydagilarni rivojlantiradi:

Epistemologiya (bilish nazariyasi) — inson bilim olishi, haqiqatni aniqlashi va anglash jarayonlarini o'rganadi.⁸ Zamonaviy ta'lim jarayonida epistemologik yondashuv quyidagilarni nazarda tutadi: o'quvchining faolligi va bilimni mustaqil ravishda egallashi, muammoli vaziyatlarda mustaqil fikrlash, tanqidiy va reflektiv yondashuvni shakllantirish.⁹ Ushbu yondashuvlar orqali inson nafaqat ma'lumot oladi, balki uni tahlil qiladi, baholaydi, inkor qiladi va yangi bilim yaratadi. Epistemologik asosga ega ta'lim shaxsning bilishdagi mustaqilligi, tizimli tafakkuri, va axloqiy qaror qabul qilishdagi ongli pozitsiyasini rivojlantiradi.

Aksiologik asoslar va qadriyatlar tizimi

Aksiologiya qadriyatlar haqidagi falsafiy ta'limot bo'lib, insonning hayotdagi yo'nalishini belgilovchi mezonlar tizimini tashkil qiladi. Ta'lim jarayonida: milliy va umuminsoniy qadriyatlar o'rgatiladi, shaxsda ijtimoiy mas'uliyat, adolat va vatanparvarlik hislari tarbiyalanadi, ruhiy poklik, axloqiy yuksaklik va intellektual erkinlik tamoyillari targ'ib qilinadi.

Bu qadriyatlar sog'lom dunyoqarashning mohiyatini belgilaydi. Agar epistemologik asoslar bilishning shakliy tomonini tashkil etsa, aksiologik asoslar uning ma'naviy-axloqiy negizini belgilaydi.

Sog'lom dunyoqarash — bu nafaqat bilish, balki qadriy munosabat, intellektual mustaqillik va ijtimoiy mas'uliyatdir. Uni shakllantirishda ijtimoiy-psixologik muhit, ta'lim tizimi va ularning epistemologik hamda aksiologik asoslarini uyg'unlashtirish

---

⁸ Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. Free Press.

⁹ Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action, Volume One: Reason and the Rationalization of Society*. Beacon Press.

dolzarb ahamiyatga ega.¹⁰ Doktorlik darajasidagi ilmiy izlanishlar aynan ushbu omillar oʻrtasidagi murakkab, ammo tabiiy bogʻliqlikni ochib berishi zarur.¹¹

Epistemologiya – bu bilim haqidagi falsafiy taʼlimot boʻlib, inson qanday qilib bilim hosil qiladi, uni qanday asoslaydi va haqiqatni qanday anglaydi degan savollarga javob izlaydi.¹² Sogʻlom dunyoqarashga ega boʻlgan shaxs: mustaqil fikrlay oladi, tanqidiy tahlil qilishga qodir boʻladi, yolgʻon axborotlarni haqiqatdan ajrata oladi. Bugungi kunda yoshlar orasida sogʻlom tafakkurni shakllantirish – ularni soxta mafkuralar, ekstremizm va radikalizmdan himoya qilishning muhim vositasidir.¹³ Epistemologik yondashuv orqali insonni ilmiy asoslangan, haqiqatga intiluvchi, dalillarga tayanuvchi qarorlar qabul qilishga oʻrgatish mumkin.

2. Aksiologik qarashlar va qadriyatlar tizimi

Aksiologiya – qadriyatlar haqidagi falsafiy taʼlimot boʻlib, inson hayotidagi muhim axloqiy, estetik, ijtimoiy qadriyatlarni oʻrganadi. Sogʻlom dunyoqarashni shakllantirishda quyidagi qadriyatlar muhim rol oʻynaydi:

milliy va umuminsoniy qadriyatlar, oilaviy qadriyatlar, maʼnaviy-axloqiy qadriyatlar. Aksiologik yondashuv shaxsni oʻziga, oilasiga, jamiyatga va butun insoniyatga nisbatan ijobiy munosabatda boʻlishga undaydi.¹⁴ Bu esa sogʻlom va barqaror dunyoqarashning asosidir.

3. Epistemologik va aksiologik qarashlarning oʻzaro bogʻliqligi

---

¹⁰ Kant, I. (1781/1998). Critique of Pure Reason. (Trans. Paul Guyer & Allen W. Wood). Cambridge University Press.

¹¹ Heidegger, M. (1962). Being and Time. Harper & Row.

¹² Popper, K. (1959). The Logic of Scientific Discovery. Routledge.

¹³ Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. Psychological Review, 50(4), 370–396.

¹⁴ Taylor, C. (1989). Sources of the Self: The Making of the Modern Identity. Harvard University Press.

Inson bilim orqali atrofdagi borliqni anglaydi, qadriyatlar orqali esa unga munosabat bildiradi. Shunday ekan, bilim va qadriyatlar uyg'unligi inson shaxsini mukammallashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.¹⁵

Masalan: Bilim – yo'l ko'rsatsa, Qadriyat – yo'nalish beradi.

Bu ikki yo'nalishning uyg'unligi natijasida shaxsda ijtimoiy mas'uliyat, axloqiy yetuklik va ma'naviy barqarorlik shakllanadi.

Sog'lom dunyoqarash – bu insonning bilim, qadriyat va tajriba asosida shakllangan tizimli fikrlash qobiliyatidir. Epistemologik va aksiologik yondashuvlar bu jarayonning nazariy asoslarini belgilaydi.¹⁶ Ta'lim-tarbiya tizimida ushbu ikki falsafiy yo'nalishga e'tibor qaratish orqali insonni hayotiy faol, ijtimoiy mas'uliyatli, ma'naviy yetuk shaxs sifatida tarbiyalash mumkin.¹⁷

Bu borada olimlar bir qancha o'z qarashlarini yoritib berishgan masalan, Robert Audi (2010) ta'kidlashicha, epistemologik anglash insonlarga asosli e'tiqodlar bilan oddiy fikrlar o'rtasidagi farqni ajratishga yordam beradi.¹⁸ Bu esa sog'lom dunyoqarashni rivojlantirishda asosiy omil hisoblanadi.

Bugungi kunda yoshlar orasida tanqidiy fikrlashni shakllantirish – ularni soxta mafkura, manipulyatsiya va ekstremistik qarashlardan himoya qilishning eng samarali yo'lidir. Epistemologik kompetensiyalar inson ongini haqiqatga yo'naltiradi. Shalom H. Schwartz (1992) o'zining qadriyatlar nazariyasida shaxs qadriyatlari inson xatti-harakatiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qilishi va ijtimoiy moslashuvni belgilab berishini ta'kidlaydi.¹⁹ Qadriyatlar orqali shaxs o'zini jamiyatning muhim a'zosi sifatida his

---

¹⁵ . Gadamer, H.-G. (2004). Truth and Method. Continuum

¹⁶ Searle, J. R. (1995). The Construction of Social Reality. Penguin Books.

¹⁷ . Bauman, Z. (2001). Community: Seeking Safety in an Insecure World. Polity Press.

¹⁸ Sen, A. (2009). The Idea of Justice. Harvard University Press.

¹⁹ Fromm, E. (1955). The Sane Society. Rinehart.

etadi, o‘z xatti-harakatlariga mas’uliyat bilan yondashadi va ijtimoiy munosabatlarda barqarorlikka erishadi.

Bilim va qadriyat – bu bir-birini to‘ldiruvchi jarayonlar. Inson bilim orqali dunyoni anglaydi, qadriyatlar orqali esa unga munosabat bildiradi.²⁰ Shu bois, sog‘lom dunyoqarash faqat bilim emas, balki uni to‘g‘ri yo‘naltiruvchi qadriyatlar bilan birga shakllanadi.

✦ Martha Nussbaum (1997) o‘zining “Cultivating Humanity” nomli asarida shaxsda sog‘lom dunyoqarash shakllanishi uchun quyidagi uch jihat muhimligini ta’kidlaydi:

1. Tanqidiy fikrlash
2. Dunyoning murakkabligini tushunish,
3. Axloqiy jihatdan yetuk harakat qilish.

Demak, epistemologik kompetensiya – haqiqatni anglashga, aksiologik qarashlar esa uni qadrlashga xizmat qiladi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, Sog‘lom dunyoqarash – bu insonning bilim, qadriyat va tajriba asosida shakllangan tizimli fikrlash qobiliyatidir. Epistemologik va aksiologik yondashuvlar bu jarayonning nazariy asoslarini belgilaydi. Ta’lim-tarbiya tizimida ushbu ikki falsafiy yo‘nalishga e’tibor qaratish orqali insonni hayotiy faol, ijtimoiy mas’uliyatli, ma’naviy yetuk shaxs sifatida tarbiyalash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Абдуллаев, Э. (2022). Фалсафа: тушунчалар ва ғоялар. Тошкент: “Фан” нашриёти.
2. Уразбоев, Т. (2021). Эпистемология ва ахлоқий қадриятлар. Самарқанд: СамДУ нашриёти.

---

²⁰ Kuhn, T. S. (1962). The Structure of Scientific Revolutions. University of Chicago Press.

3. Audi, R. (2010). *Epistemology: A Contemporary Introduction to the Theory of Knowledge*. Routledge.
4. Schwartz, S. H. (1992). Universals in the Content and Structure of Values. In: *Advances in Psychology*, vol. 50.
5. Nussbaum, M. (1997). *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education*. Harvard University Press.
6. Dewey, J. (1938). *Logic: The Theory of Inquiry*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
7. Freire, P. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Herder and Herder.
8. Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. Free Press.
9. Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action, Volume One: Reason and the Rationalization of Society*. Beacon Press.
10. Kant, I. (1781/1998). *Critique of Pure Reason*. (Trans. Paul Guyer & Allen W. Wood). Cambridge University Press.
11. Heidegger, M. (1962). *Being and Time*. Harper & Row.
12. Popper, K. (1959). *The Logic of Scientific Discovery*. Routledge.
13. Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396.
14. Taylor, C. (1989). *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Harvard University Press.
15. Gadamer, H.-G. (2004). *Truth and Method*. Continuum.
16. Searle, J. R. (1995). *The Construction of Social Reality*. Penguin Books.
17. Bauman, Z. (2001). *Community: Seeking Safety in an Insecure World*. Polity Press.
18. Sen, A. (2009). *The Idea of Justice*. Harvard University Press.
19. Fromm, E. (1955). *The Sane Society*. Rinehart.
20. Kuhn, T. S. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. University of Chicago Press.